

Väliseesti arhiivipärand tõi huvilised suvekooli

BIRGIT KIBAL

MTÜ Baltic Heritage Networki suvekool „Väliseesti kultuuripärand võõrsil. XII. Kuidas jutustada väliseesti lugu?“ toimus 16.–19. juunil 2025 Tallinnas, Viinistul ja Rakveres. Suvekooli avapäeval koguneti esmalt Niguliste kirikus, kus raamatuteadlane Tiit Reimo tutvustas näitust „Eesti raamat 500“ ning seejärel kohtuti Vabamu esindajatega, kes valgustasid 1944. aasta suurpõgenemisega seotud lugude kogumise aktsiooni ja temaatilist näitust. Päeva lõpetas kohtumine kirjanik Elin Toonaga, et vestelda tema mälestusteraamatu „Pagulusse. Lugu elust, sõjast ja rahust“¹ koostamisest.

17. juunil, suvekooli esimesel tööpäeval Viinistus kõneles Sirle Sööt Rootsi Eestlaste Liidu esindajana 2025. aasta juuli alguses toimunud ESTO festivalist Stockholmis, Narvas ja Tallinnas. Kolmeteistkümnes ESTO pealkirjaga „Üheskoos“ rõhutas kokkukuuluvust Eesti maa ja rahvaga ning tutvustas Narva lugu koos Ida-Virumaa arengu, julgeolekuküsimuste ja noortekongressiga. ESTO lõppes Tallinnas väliseestluse tulevikuvaadete laiapõhjalise aruteluga.

Kristel Rattus Eesti Rahva Muuseumist tutvustas näitust „Rannarootslased. Estlandssvenskar. Estonia-Swedes“, mis jutustab rannarootslaste loo tihedas seoses eestirootsi kogukondadega Rootsis ja Eestis. Näituse üks eesmärke oli esitleda tänapäevast kultuurikihti koos rannarootslaste endisel asualal praegu elavate inimeste lugudega. Selleks intervjuueriti 44 eestirootslast ning selgus, et Rootsis elavad eestirootslased pööravad enam tähelepanu mälestustele ja perelugudele, Eestis asuvad seostavad oma identiteeti pigem kogukondlikel sündmustel osalemise ja rootsi keele kõnelemise kaudu.

Marko Poolamets Eesti Mälu Instituudist tegi ülevaate alates 2020. aastast kogutud Rootsis elavate eestlaste mälestustest 1944. aasta põgenemise teemal. Eesti Mälu Instituudi algatus „Kogu me lugu“ sündis juba 2013. aastal, suulise ajaloo portaali on tegev veidi hilisemast ajast. 2025. aasta suveks oli salvestatud 350 intervjuud, millest u 70 oli tehtud väliseestlastega peamiselt Rootsist, Saksamaalt, Inglismaalt ja Austraaliast. Kogutud andmed on lisatud põgenike² ja represseeritute andmebaasi³.

Tartu Ülikooli doktorant Katariina Sofia Päts käsitles Rootsi-Eesti sõprusühingu ja Eesti informatsioonikontori tegevust Stockholmis. Infokontor rajati 1980. aastate

Birgit Kibal, välissuhete juht, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, 50411 Tartu, birgit.kibal@ra.ee

¹ E. Toona Gottschalk. Pagulusse: lugu elust, sõjast ja rahust. Tallinn: Varrak, 2022.

² Andmebaas – E-Näitus: <https://2024.wwii-refugees.ee/andmebaas/> (9.01.2026).

³ Eesti kommunismiohvrid 1940–1991: <https://www.memoriaal.ee/> (9.01.2026).

lõpus, kui Eesti NSV valitsus näitas üles suurt huvi väliseestlaste ja iseseisva välis-suhtluse vastu ja Rootsist kujunes väliseestlusega tegelemise keskpunkt. Eesti saatkond eraldus informatsioonikontorist 1991. aasta lõpus, kontor jätkas tööd Eesti Majas 1993. aastani. Rootsi-Eesti sõprusühingu asutamisotsus tehti 17. mail 1990, asutamiskoosolek toimus sama aasta 22. septembril ning ühing tegutses kuni 2000. aastate alguseni. 1996. aastani oli sõprusühingu fookuses humanitaarabi saatmine Eestisse, korraldati loenguid ja kursusi, levitati infomaterjale ja anti välja ajakirja „Estlands-kontakten“. Tippihetkel kuulus ühingusse u 950 inimest, enne tegevuse lakkamist oli liikmeid ligi 500.

Merike Kiipus Eesti Kirjandusmuuseumist tutvustas muuseumi eestvedamisel tehtavaid raamatuaasta tegevusi, alustades kirjandusteadlaste kaasamisel loodud videoklippidest ja lõpetades mitme näituse ülevaatega. Viimastest tasub esile tuua kuraator Ave Pilli juhtimisel valminud väljapanekut „Se Ramat om ...“ Eesti Rahva Muuseumis, mille eesmärk on esitleda raamatuid, mida koguti rahvalt muuseumi algusaegadel. Näitus pealkirjaga „Pargi pärlid“ avati suve algul Tartus Hurda pargis. Koostöönäitus „Alguses oli sõna“ Maarja kirikus on pühendatud piiblitele. Tallinnas Niguliste kirikus raamatuaasta suurnäitusel on eksponeeritud mitu eksemplari kirjandusmuuseumi kogudest. Muuseumi ruumes sai tutvuda ka varasematele raamatuaastatele (1935 ja 2000) pühendatud näitusega.⁴

Marin Laak Eesti Kirjandusmuuseumist tutvustas sisukeskkonda „Eesti raamat 500: Loo lugu“.⁵ Selle eesmärk on koguda usaldusväärset teavet Eesti kirjandusloo kohta koos linkidega andmebaasidele. Teisalt on igapäev võimalus luua oma lugu ja see portaalis avaldada. Üks osa portaalist hõlmab ka elulugusid, mille põhjal saab koostada plakati formaadis väljatrükke, mida näiteks on tehtud Urve Karuksi puhul.

Piret Noorhane Väliseesti Muuseumist (VEMU) Torontos andis ülevaate raamatuaasta tähistamisest Kanadas, mis jätkub kuni 2026. aasta kevadeni. Raamatuaastale pühendatud sündmuste kõrval toimusid VEMU-s filmi pärastlõunad, korraldati kaks tõlkevõistlust ning regulaarselt täieneb taskuhääling EstoCast.

VEMU juhatuse liige Anne Rimmel pidas veebiettekanne „Elu kahe maailma vahel: eesti juurte otsimine ja leidmine“ enda koostatud raamatu „Two Worlds Within“ põhjal.⁶ Põgenike teise põlvkonna esindajaid saadab sageli küsimus, kas neile jääb alles eesti identiteet. Rimmel ise pöördus identiteedi taasleidmise teele, hakates teadlikult mõtlema, kuidas luua suhteid eestlust kandvate ühendustega. Oma elulooraamatu jaoks pereloo läbikirjutamine teadvustas Rimmelile uuesti traumad, mida inimesed sõja ajal ja järel läbi elasid, ning aitas mõista, miks mõnest sündmusest ei tahetud rääkida.

VEMU kaastöötajad Monika Siim ja Keila Kopvillem on samuti andnud oma panuse väliseesti lugude kajastamisse. Siim on teinud neli intervjuud oma erialal

⁴ Huvilistel tasub jälgida ka muuseumi haridusprogrammi ning külastada portaali „Eesti raamat 500“: <https://www.kirmus.ee/et/eesti-raamat-500> (9.01. 2026).

⁵ Avaleht. Eesti raamat 500: <https://www.er500.ee/> (9.01.2026).

⁶ A. Rimmel. *Two Worlds Within: A Memoir of Dual Identity*. Toronto, 2024.

tuntud ja ühiskondlikult aktiivsete naistega (Marielle Voksep, Kia Puhm, Tiiu Põldma, Anne Remmel) ning töös on mitu temaatilist taskuhäälingut. Kopvillem tegeleb väliseesti lugude uurimisega ajalehekuulutuste alusel alates 1944. aastast, keskendudes eelkõige Kanadasse jõudnud inimestele.

Suvekooli arutelus väliseesti kultuuripärandi säilitamise teemal seoses „Üleilmse eestluse tegevuskava 2022–2025“ uuendamise soovitas välisministeeriumi esindaja Kadri Linnas tutvuda globaalse eestlase veebilehel asuva info ja programmidega.⁷ Linnase hinnangul seisneb peamine küsimus väliseesti noorte kaasamises. Piret Noorhane arvas, et iga uus algatus vajab eestvedajat ning lisaks inspireerimisele on vaja rahalist tuge. Marin Laagi sõnul on töö arhiividega järjepidev, seega peaks ka riiklik rahastus olema püsiv. Noorhane nõustus ja täiendas, et oluline on teadmine väliseesti pärandit hoidvate arhiivide olukorrast. Katariina Sofia Päts lisas, et noortel on pigem keeruline leida toetust uurimistööks välisarhiivides ja väliseesti kogukondades. Ivi Tomingas märkis aga, et Eesti riik võiks toetada ka eesti majade tegevust.

Ettekandes „Enne 1991. aastat ametisse nimetatud Eesti diplomaatide matmispaigad välismaal ja Eestis“ rõhutas Linnas riikluse järjepidevust eksiilis asunud saatkondade kaudu. Pärast Teist maailmasõda jäi välismaale 56 Eesti diplomaatilise teenistuse ametnikku. Välisministeeriumis töötanud diplomaatidest arreteeriti aga 52, neist 12 hukati ja 31 suri vangilaagris või asumisel. Linnas kutsus üles teavitama Eesti diplomaatide haudadest üle maailma. Riikides, kus tegutseb Eesti saatkond, võiksid teadaolevad hauaplatsid olla tähistatud ja hooldatud.

Ave-Maria Blithe (Eesti Arhiiv Ameerika Ühendriikides; EAAÜ) kõneles väliseestlaste memuaaridest oma asutuses hoitava dokumendipärandi näitel. Eestlastest USA-s EAAÜ allikate alusel on koostatud rida raamatuid.⁸ EAAÜ teeb regulaarset koostööd Eesti Sõjamuuseumiga, kuivõrd arhiivis on rohkelt militaarainest. Ühtlasi on arhiivis analoogkandjatel videosalvestisi, mida jõudumööda digitakse.

Eesti Rahva Muuseumi peavarahoidja Riina Reinvelt kõneles teemal „Ühed toredad kõik? Looga ja loota asjad muuseumis“, toonitades, et iga esemega kaasnev lugu on ja jääb alati oluliseks. Ühtlasi tõi ta välja, et Teise maailmasõja ajal Eestist lahkunud andsid põgenemisele tarbeesemele paguluses sageli teise ja märksa märgilisema tähenduse, millega koos võis muutuda ka otstarve.

Ülle Kraft tegi sisuka sissevaate Eesti Mälu Instituudi koostatud põgenike andmebaasi koostamisse, mis hõlmab aastail 1940–1944 Eestist põgenenud inimeste andmete kogumist, sisestamist ja töötlemist.⁹ 2025. aasta juunikuu seisuga oli kogutud 70 833 inimese andmed. Andmebaasi kaugem eesmärk on anda demograafi-

⁷ Global Estonian: <https://globalestonian.com/et> (9.01.2026).

⁸ Näiteks P. Vesilind. *Estonians in America, 1945–1995: Exiles in a Land of Promise*. USA: Estonian American National Council, 2016; M. Merivoo-Parro ja S. Jürisson. *Eestlased Ameerikates. Estonians in the Americas*. Salmistu: Eesti Diasporaa Akadeemia, 2018; T. Lääne ja E. Hallik. *Läksime vaid korraks. Meritsi maailma läinud eestlaste lood*. II. Tallinn; Paduvere: Paduvere Talumuuseumi Selts, 2014.

⁹ Avaleht – E-Näitus: <https://2024.wwii-refugees.ee/> (9.01.2026).

line ülevaade koos Eestist põgenemise põhjuste analüüsiga. Selle aluseks on Eestist lahkunud inimeste kartoteek, mida säilitatakse Rahvusarhiivis, täiendavaid andmeid leidub Eesti Komitee ja Eesti põgenike kartoteegis, mis asuvad kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolises arhiivis. Samuti võib neid leida paljudest teistest infopankadest, sh väliseesti leinakuulutuste registrist, Eesti abistamiskomitee kartoteegist Eesti arhiivis USA-s, väliseesti isikuloolisest andmebaasist VEPER¹⁰, Arolseni arhiivist,¹¹ Rootsi politsei ülekuulamislehtedest ja surmaregistrist jne. Andmete kontrollimiseks saab kasutada ka 2025. aastal Rahvusarhiivi veebis avaldatud pereregistrit.¹² Globaalseid infootsinguid toetavad Austraalia, Ühendkuningriigi ja Ameerika Ühendriikide rahvusarhiivi veebid, samuti FamilySearch'i portaal.

Eesti Rahva Muuseumi teadur Aivar Jürgenson käsitles eestlaste kolme väljarännet: 19. sajandi keskpaigas alanud ja 20. sajandi alguses lõppenud rännet itta, Teise maailmasõja ajal ja järel toimunud lahkumist läände ning 1991. aasta järel mujale elama asumist. Jürgensoni hinnangul saadeti aastail 1808–1917 Eestist Siberisse karistust kandma 10 000–12 000 inimest. Vabatahtlikult siirduti Siberisse peamiselt maa saamiseks. Jürgenson toonitas, et 1944. aasta suurvõõruse käsitlises tuleb varasemast enam tähelepanu pöörata põgenike isiklikele vaadetele nii võõrusele kui ka välismaale jäämisele. 1991. aasta järel toimunud kolmanda laine puhul pole tõenäoliselt tekkinud sedavõrd homogeenset gruppi nagu suurvõõruse osalenutel.

Tartu Ülikooli kunstiajaloolane Kadri Asmer tutvustas 2024. aastal ülikooli kunstimuuseumis eksponeeritud näitust „Me eksleme maailma rajus. Sõjavarjus loodud kunst: Geislingen 1944 – Tartu 2024“, mis käsitles Geislingeni võõrusekelaagris elanud Eesti kunstnikke Endel Kõksi, Hans Tsirku ja Agathe Veeberit ning tõmbas paralleele Ukrainast pärit kunstnike loominguga, suhestudes sõja ja kunsti vahekorraga.

Suvekooli programmi mahtus ka Viinistu kunstimuuseumi külastus selle rajaja Jaan Manitski juhtimisel ja käik Sagadi mõisakompleksi, kus tuuri viis läbi mõisamuuseumi juht Ain Kütt. Lisaks tutvuti kahe Rakvere muuseumiga: Virumaa Muuseumide Rehbinderi majas valgustas aasta parima püsinäituse tiitli ehk Muuseumirotiga pärjatud näitust „Toolile nõjatudes. Luksust ja lihtsust keskajast Lutheri vabrikuni“ selle idee autor ja peakuraator Viljar Vissel, Linnakodaniku majamuuseumis jagas teadmisi peavarahoidja Pilvi Põldma. Suur tänu teile kõigile, järgmiste sisukate kohtumisteni!

¹⁰ VEPER – Väliseesti isikulooline andmebaas: <https://veper.tlulib.ee/> (9.01.2026).

¹¹ Arolsen Archives – International Center on Nazi Persecution: <https://arolsen-archives.org/en/> (9.01.2026).

¹² Sisu – AIS. Pereregister: https://ais.ra.ee/et/content/family?utm_source=ra-news (9.01.2026).